

Piotr Zemszał
UMK Toruń

O NIEPERYFRASTYCZNYCH NOMINACJACH STALINA

W monografii Pawła Nowaka *Swoi i obcy w językowym obrazie świata* dotyczącej polskiego dyskursu politycznego okresu stalinizmu czytamy:

Kiedy prezentowani są na przykład Stalin lub Bierut, imiona lub przynajmniej inicjały imion pojawiają się obligatoryjnie... Nierzadko nazwa własna jest poprzedzona dodatkowym określeniem funkcji np. *Prezydent Bolesław Bierut, Towarzysz Józef Stalin*, co według etykiety językowej oznacza wyrażenie wyjątkowego szacunku wobec osoby, o której mowa. Także w tekstach prezentujących członków grupy SWOICH przejawiają się wskazania równe jedynie nazwisku przywódcy, ale wtedy wyzerowaną pozycję imienia zajmują określenia, które nie tylko nie zwiększają dystansu pomiędzy odbiorcą a wskazywaną postacią, ale wręcz przeciwnie, powodują wzmocnienie więzi pomiędzy nimi¹.

W dalszej części pracy autor zaznacza, że

[...] w zasadzie nie istnieją przypadki, w których nadawca ograniczałby się jedynie do wymienienia ich [Stalina i Bieruta] imion i nazwisk. Nie do pomyślenia jest natomiast sytuacja, w której jeden z przywódców państw socjalistycznych zostałby określony jedynie przez swoje nazwisko².

Czytając cytowane twierdzenia, nie sposób nie zadać sobie pytania, jak omawiany problem przedstawiałby się w oparciu o analizę „pierwowzoru” polskiego dyskursu ideologicznego okresu stalinowskiego, którym, według m.in. Andrzeja Łuczaja³ i Andrzeja Drawicza⁴, jest analogiczny dyskurs radziecki. Pojęcie dyskursu jest tu rozumiane jako typ użycia języka skore-

¹ P. Nowak: *Swoi i obcy w językowym obrazie świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS 2002, s. 75.

² Tamże

³ A. Łuczaj: *Zniewolony język (głos w dyskusji o nowo-mowie)*. „Kultura” 1980, nr 12, s. 104.

⁴ A. Drawicz: *Nowo-mowa po sąsiedzku. Propozycje wstępne*. W: *Nowomowa*. Red. J. Rokoszowa. Warszawa: Wydawnictwo Społeczne KOS: ON 1984, s. 57.

lowany z dziedziną społeczną, której dotyczy⁵. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie dwóch rosyjskich nominacji dotyczących Stalina, które zgodnie z wyżej przytoczonymi twierdzeniami nie powinny pojawić się w polskiej odmianie dyskursu totalitarnego, przybliżenie trzeciej — pełnej formy składającej się z imienia, imienia odojcowskiego i nazwiska — oraz zarysowanie ogólnych tendencji w pragmatyce nazewnictwa osobowego w ramach sowieckiego dyskursu ideologicznego w oparciu o materiał zaczerpnięty z gazety „Правда” (lata 1945–1947). Przesunięcie chronologiczne rzędu kilku lat (analiza Pawła Nowaka oparta jest na materiałach prasowych pierwszej połowy lat 50.) umotywowane jest faktem, iż dopiero w pierwszej połowie lat 50. poziom nacechowania dyskursu publicznego w Polsce zbliżył się do radzieckiego pierwowzoru. Należy zwrócić uwagę, że w przypadku pobieżnej z konieczności analizy materiału możemy mówić jedynie o tendencjach, nie możemy zaś formułować twierdzeń kategorycznych. Niniejszy tekst jest jedynie „przymiarką do tematu”, choć pozwala na wyciągnięcie wstępnych wniosków. Nominacje nieperyfrastyczne, o których mowa w niniejszym artykule, rozumiane są jako nominacje pozbawione elementów opisowych przypisujących nominatowi cechę specyfikującą (*товарищ vs отец народа*) w sposób eksplicytny, a także takie, które nie zawierają elementów oficjalnej tytułatury wodza (*Иосиф Виссарионович Сталин vs Генералиссимус Советского Союза И.В. Сталин*). Przy analizie wybranych nominacji z pragmatycznego punktu widzenia najistotniejsze spośród czynników aktu komunikacji są nadawca oraz kontekst. Nieco mniej ważnym czynnikiem jest odbiorca. Większość bowiem aktów, w których występują interesujące nas nominacje, skierowana jest do odbiorcy masowego. Odbiorca tego typu z uwagi na zakładany homogeniczny charakter nie jest czynnikiem, w oparciu o który możemy w sposób pewny różnicować akty mowy w ramach analizowanego dyskursu. Dla niektórych nominacji istotnym czynnikiem jest także gatunek tekstu warunkowany jego tematyką.

I. Сталин

Przystępując do analizy tej nominacji warto na marginesie zaznaczyć, że nie jest to nazwisko, ale pseudonim Josifa Wissarionowicza Dżugaszwilego i jako taki nie podlega do końca zasadzie asemantyczności nazw własnych⁶.

⁵ T.A. van Dijk: *Badania nad dyskursem*. W: *Dyskurs jako struktura i proces*. Red. T.A. van Dijk. Warszawa: PWN 2001, s. 12.

⁶ С.И. Гарагуля: *К проблеме категоризации английского личного имени*. „Язык, сознание, коммуникация” 2004, nr 26, s. 135.

Pseudonim ów, po raz pierwszy użyty przez Stalina w 1913 roku, oznaczać miał „człowieka ze stali”⁷. Zwraca uwagę także słowotwórcza motywacja pseudonimu. Został on utworzony w taki sposób, aby brzmieniem przypominał pseudonim Władimira Ulianowa — *Ленин*. Semantyczny charakter nominacji *Stalin* uwidacznia się na tle serii *Молотов* (bije wrogów jak młot), *Каменев* (twardy jak kamień), *Броневой* (twardy jak pancierz). Oprócz pierwotnej semantyki pseudonimu należy także uwzględnić jego wtórne nacechowanie aksjologiczne będące wynikiem używania wyłącznie w pozytywnych kontekstach. Problem ten porusza w jednej ze swoich prac Jadwiga Puzynina. Nie przyznaje ona jednak nazwom własnym typu *Lenin*, *Stalin* samodzielnej aksjologii, a jedynie rolę wspierania wartościowania na zasadzie utrwalonych konotacji⁸. Jerzy Bralczyk pisze zaś: „Jest wiele nazw własnych, do których przez ich szczególne użycie przywiązano element kwalifikujący pozytywnie lub negatywnie oraz odpowiednie asocjacje”⁹, jednoznacznie sytuując problem wartościowania nazw własnych w zakresie pragmatyki językowej.

Nominacja *Сталин*, której nie towarzyszą żadne określenia, pojawiać się może w kilku charakterystycznych kontekstach, a zwłaszcza:

1) kiedy mówi się o Stalinie i o Leninie jednocześnie jako o współtwórcach lub klasykach ideologii marksistowsko-leninowskiej, zwykle w tekstach wypracowanych (przez dziennikarza, referenta lub innego autora tekstu odczytywanego lub pisanego), które nie są wypowiedziami spontanicznymi (jak na przykład wypowiedzi robotników podczas kampanii wyborczych w reportażach):

(1) *Изучение трудов Ленина и Сталина даёт нашим кадрам теоретические познания, помогает выработать своё мировоззрение...*

(2) *Под знаменем идей Ленина и Сталина побеждала и побеждает наша страна...*

(3) *История партии даёт яркие примеры творческого развития Лениным и Сталиным марксистской теории.*

(4) *партия Ленина-Сталина;*

(5) *История партии даёт яркие примеры творческого развития Лениным и Сталиным марксистской теории.*

W większości przypadków mamy w takiej sytuacji do czynienia z połączeniem elementów przez spójnik *i* lub dywiz. Jednak czasem zdarza się, że komponenty *Ленин* i *Сталин* zostają umieszczone w zdaniach współrzędnych tego samego typu:

⁷ Э. Радзинский: *Сталин*. Москва: АСТ 2006, s. 84.

⁸ J. Puzynina: *Слово — wartość — культура*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997, s. 175.

⁹ J. Bralczyk: *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*. Warszawa: Wydawnictwo Trio 2001, s. 91.

(6) *В годы войны государственные деятели СССР были так же бесстрашны в бою и беспощадны к врагам народа, как был Ленин, были так же, как Ленин, свободны от паники, так же правдивы и честны, так же любили свой народ, как любил его Ленин, как любит его Сталин.*

(7) *Под знаменем Ленина, под водительством Сталина наш народ побеждал и побеждает.*

Tendencji tej zdaje się zaprzeczać zdanie:

(8) *Продолжая дело Ленина, товарищ Сталин в новых исторических условиях развивает дальше марксистско-ленинское учение о государстве.*

W zdaniu tym, choć mówi się jednocześnie o Stalinie i Leninie, to nie jako o agensach równoczesnych. Pomocne w rozwiązaniu tego problemu może się okazać kryterium temporalne. W przykładzie (8), w odróżnieniu od poprzednich, Stalin, przedstawiony jako aktualny kontynuator nauki Lenina, nie występuje jako jednoczesny współtwórca ideologii lub współzałożyciel partii. W zdaniu (1) kryterium czasowe również spełnia istotną rolę. Prace Lenina i Stalina są ponadczasowe, klasyczne, a Stalin traktowany jest tu jako klasyk teorii komunizmu wchodzący w skład tetrady Marks-Engels-Lenin-Stalin:

(9) *Научное предвидение великих теоретиков коммунизма Маркса и Энгельса, Ленина и Сталина сыграло выдающуюся роль в борьбе за победу социалистической революции...*

W podobnej funkcji (Stalin-klasyk) nominacja *Сталин* występuje po cytatach z wodza ujęta w nawias, np.:

(10) *«Социалистическое соревнование говорит: одни работают плохо, другие хорошо, третьи лучшие, — догоняй лучших и добейся общего подъема» (Сталин);*

2) W tekstach wypracowanych, niespontanicznych lub niestylizowanych na spontaniczne, w ramach stylu artystycznego lub zbliżonego do artystycznego, zwykle w sytuacjach lub o sytuacjach emocjonalnych cechujących się zwiększonym patosem:

(11) *И людям в этом зале кажется, что он, Сталин, сейчас в Кремле слышит клятву верного сына своего... [fabularyzowany reportaż powyborczy; po odczucianiu przez komisję wyborczą dopisku na karcie do głosowania: Я голосую за того, с чьим именем на устах мой брат в 1942 году, обмотавшись последними гранатами, бросился под танк, чье имя при расстреле матери в Киеве было последним словом в ее жизни. Я счастлив, что сегодня могу отдать свой*

голос за великого Сталина, а если понадобится, то отдам свою жизнь, как это сделали мать и брат].

(12) Пророческие слова о неминуемой гибели гитлеровских захватчиков и их армии были произнесены **Сталиным** в тот момент, когда фашистские орды рвались к Москве [z artykułu Anny Karawajewej *Торжество человека*].

(13) В голосе **Сталина**, когда он перечислял заслуги наших людей перед Родиной, в торжественно-спокойном тоне его речи звучали большая любовь к советскому человеку и горячая вера в него, стойкого, сильного, свободного, могучего духом [artykuł wstępny].

3) W wypowiedziach przedstawicieli ludu stylizowanych na spontaniczne lub spontanicznych w reportażach, zwykle w sytuacjach emocjonalnych, w kontekstach ujawniających emocjonalne pobudzenie nadawcy:

(14) Это моя дочь. Моя Ленина. Она говорила со **Сталиным**. Но её нет в живых. Она погибла на фронте, защищая нашу Родину [robotnik, po ogłoszeniu wyników wyborów do Rady Najwyższej ZSRR].

(15) **Сталина** видел, а для солдата — это самая высокая награда [żołnierz w randze starszego sierżanta wracający po wojnie].

(16) Как солнце нельзя закрыть платком, так нельзя скрыть нашего счастья, нашей радости, которые дал нам **Сталин** [robotnik, na mityngu przedwyborczym].

(17) **Сталин** вдохновляет нас в нашем труде, в строительстве новой жизни... [stachanówka].

4) W hasłach typu:

(18) **Сталин** — спаситель человечества!

(19) **Сталин** — наш отец, освободитель родной Белоруссии!

(20) Где **Сталин** — там победа!

(21) **Сталин** — наше солнце!

(22) Слава **Сталину**!

5) W tekstach dotyczących przeszłości Stalina, jego działalności politycznej i publikacji:

(23) Упорная и длительная борьба **Сталина** с меньшевиками в Баку дала свои результаты.

(24) Свою кипучую организаторскую деятельность **Сталин** неразрывно сочетает с разработкой революционной теории.

(25) В этой статье **Сталин** выступает как крупный теоретик национального вопроса, мастерски владеющий марксистским диалектическим методом.

(26) В своей работе «Коротко о партийных разногласиях» **Сталин** обосновывает и развивает идеологические основы марксистской партии.

Jak można wywnioskować z wymienionych przykładów, nominacja **Сталин** pojawia się bądź nieodłącznie z wymienieniem Lenina (pkt 1),

bądź też w sytuacjach, kontekstach wskazujących na silne pobudzenie emocjonalne nadawcy lub zamiar wywołania silnych emocji u odbiorcy. Warto zaznaczyć, że omawianej nominacji oprócz pseudonimu wodza rewolucji (Lenina) często towarzyszą jednostki o bardzo wysokim poziomie pozytywnego wartościowania: *любовь, Родина, социалистический человек, вера, дух, счастье, радость, солнце*. W obu przypadkach postać Stalina podlega idealizacji, stając się kategorią w znacznym stopniu abstrakcyjną. Nawet w przykładach (14) i (15), gdzie mówi się o „widzeniu” Stalina i o rozmowie z nim, co zdawałoby się przeczyć temu wnioskowi, jest to traktowane jako coś niezwykłego, wyjątkowego. Nominacja *Сталин* używana jest także w odniesieniu do Stalina jako postaci historycznej lub gdy mowa o jego (zwykle wczesnych) dokonaniach jako teoretyka. Także tutaj można mówić o znacznym stopniu idealizacji. W tym miejscu warto przytoczyć fragment artykułu Aleksandra Mienia, który przeprowadza dość wyraźne rozgraniczenie pomiędzy Józefem Dżugaszwilim-człowiekiem a Stalinem-ideałem: „Пусть даже остаются люди, которые напоминают нам, как бойцы шли в атаку с именем Сталина, очевидно, что они имели в виду вовсе не реального Иосифа Джугашвили, а политический фантом, суррогат известной идеи Божества”¹⁰. Na marginesie warto dodać, że wśród nominacji Stalina w gazecie „Правда” i ich komponentów nie występuje prawdziwe nazwisko wodza.

II. Товарищ Сталин

Jest to najczęściej spotykana nominacja Stalina. Jest ona używana powszechnie zarówno w tekstach wypracowanych, których autorami są dziennikarze lub działacze partyjni, jak i w wypowiedziach spontanicznych lub stylizowanych na spontaniczne. Nie wychodząc poza ramy analizy interesującego nas dyskursu oraz pomijając semantyczny i aksjologiczny charakter komponentu *Сталин*, można by przyjąć, że jest to nominacja neutralna. Jednak pierwszy komponent — *товарищ* — nie jest, jak się na pierwszy rzut oka wydaje, neutralny. Forma *товарищ*, wywodząca się z demokratycznej tradycji ruchu socjalistycznego¹¹ i obecna we wszystkich odmianach narodowych lewicowego dyskursu ideologicznego (por. m.in. polskie *towarzysz*, angielskie *comrade*, używane w Ameryce Łacińskiej *compañero*), wydaje się jednym z wykładników opisanej przez Jerzego

¹⁰ А. Мень: *Религия, культ личности и секулярное государство (заметки историка религии)*. W: *Перестройка: гласность, демократия, социализм. На пути к свободе совести*. Red. Т.Б. Рябикова. Москва: Прогресс 1989, s. 108.

¹¹ R. Huszcza: *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*. Warszawa: Dialog 1996, s. 130.

Bralczyka kategorii bliskości¹². Paweł Nowak w cytowanej już pracy zaznacza, że określenie funkcji — *towarzysz* — sugeruje równorzędność i w ten sposób buduje więź z przywódcą¹³. O zdecydowanie pozytywnym nacechowaniu omawianej formy najdobitniej świadczy fakt jej onimizacji¹⁴. Wśród nowych imion epoki porewolucyjnej odnotowano imię *Товарищ*. O tym, że użycie nominacji o postaci *товарищ* nie jest zarezerwowane jedynie dla członków partii, ale także osób bezpartyjnych, świadczy następujący przykład: *Получив слово, слесарь беспартийный тов. С.П. Тихонов сказал...* (rog. „Товарищ — 1. Человек, близкий кому-н. по общности взглядов, деятельности, условий жизни и т. п....”¹⁵). Różnicę pomiędzy „towarzyszem” jako szeregowym członkiem społeczności a „towarzyszem” — funkcjonariuszem lub przywódcą partii ilustrują następujące przykłady: *Будем работать так, как учит нас товарищ Сталин* oraz introdukcja *Речь мастера тов. В.Г. Алексева* poprzedzająca wypowiedź robotnika. Opozycja ta uwidacznia się zresztą na poziomie graficznym. Słowo *товарищ* poprzedzające imię własne *Сталин* niemal zawsze pisane jest w pełnej formie, podczas gdy w innych przypadkach na ogół używa się abrewiatury. Wyjątki od tej reguły są niezmiernie rzadkie i podyktowane raczej warunkami zewnętrznymi, np.: *От имени коллектива кабельного завода хочу заверить тов. [koniec wiersza] Сталина, что мы будем достойны своего всенародного кандидата*. Jest to jednak tylko jedna z pragmatycznych funkcji tego określenia. Równie skutecznie może być ono wykorzystywane w procesie dyskredytacji przeciwników politycznych¹⁶, kiedy ma odcień ironiczny np. w sformułowaniu *голословное заверение товарищей Тито и Карделя* w czasie kampanii przeciwko titowskiej Jugosławii.

Najbardziej charakterystyczne konteksty dla nominacji *товарищ Сталин* to m.in.:

- 1) informacje o aktualnych wydarzeniach dotyczących Stalina:

(27) *Здесь будут голосовать за товарища Сталина;*

- 2) informacje o aktualnych działaniach wodza, kontakcie z narodem lub zaktualizowanych (przywoływanych w danym momencie) naukach:

¹² J. Bralczyk: *O języku polskiej propagandy...*, s. 134.

¹³ P. Nowak: *Swoi i obcy...*, s. 73.

¹⁴ Z. Abramowicz: *Kulturowy aspekt onimizacji*. W: *Onimizacja i apelatywizacja*. Red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006, s. 26.

¹⁵ С.И. Ожегов: *Словарь русского языка*. Москва: Русский Язык 1952.

¹⁶ P. Zemszał: *Два этапа языковой агрессии в советском политическом дискурсе сталинского времени на примере пропагандистской кампании против Тито*. „Slavia Orientalis” 2007, LVI, nr 2, s. 269.

- (28) *Отъезд товарища Сталина в отпуск;*
 (29) *Советское правительство, лично товарищ Сталин оказывают большую помощь нефтяникам.*
 (30) *Партия и правительство, лично товарищ Сталин заботятся о максимальном усилении технических средств железнодорожного транспорта.*
 (31) *Центральный Комитет партии, Советское правительство, лично товарищ Сталин показывают всем нашим партийным, советским, хозяйственным работникам пример неугасимой заботы о советском человеке...*
 (32) *Товарищ Сталин отечески воспитывает характер наших лётчиков...*
 (33) *Товарищ Сталин учит подбирать и расставлять кадры по политическому признаку.*

Szczególną uwagę w przykładach (29), (30) i (31) zwraca przysłówkę *лично*. Jego zastosowanie ma na celu skonkretyzowanie postaci Stalina. W wymienionych kontekstach komunikuje się o Stalinie „tu i teraz”, o tym Stalinie, który mieszka na Kremlu, troszczy się o naród sowiecki, pracuje i wypoczywa. W odróżnieniu od nominacji *Сталин* wódz jest tu ujmowany jako konkretna osoba uwikłana w problemy ogółu. Użycie określenia *товарищ* rzeczywiście spełnia w tym przypadku funkcję zbliżającą wodza i naród. Potwierdzają to kolejne wyjątki z gazety „Правда”:

- (34) *Передайте товарищу Сталину наш горячий привет!* [młoda sportsmenka].
 (35) *Товарищу Сталину передайте большое спасибо за колхозы* [kółchoźnica].
 (36) *Товарищ Сталин постоянно думал о людях, которые воюют в танках.*

Kontekst pierwszy (34) ujawnia Stalina jako konkretną osobę, z którą można się komunikować w warunkach dalekich od niezwykłości lub wyjątkowości. (por. 14, 15). Kontekst drugi (35) i trzeci (36) pokazują towarzysza Stalina jako człowieka bezpośrednio zaangażowanego w życie i problemy narodu (w tym przypadku żołnierzy-czołgistów).

3) Wypowiedzi dotyczące przeszłości Stalina, jego działalności politycznej, publikacji i wypowiedzi publicznych:

- (37) *Это ярко и убедительно показал товарищ Сталин в своих двух «Письмах из Кутаиси».*
 (38) *В этом труде товарищ Сталин глубоко и всесторонне обосновал большевистскую программу по национальному вопросу...*

W kontekstach ostatniego typu nominacje *Сталин* i *товарищ Сталин* bywają używane wymiennie, jednak daje się zaobserwować tendencja do stosowania drugiej z wymienionych nominacji w tekstach dotyczących wy-

darzeń i publikacji bliższych w czasie lub przywołujących jako argumenty zawarte w nich twierdzenia, np.:

(39) *Товарищ Сталин* учит: «Никакой пятилетний план не может учесть всех тех возможностей, которые таятся в недрах нашего строя...»;

(40) *Товарищ Сталин* учит, что для правильного руководства мало лишь одного опыта руководителей.

Zdecydowanie rzadziej nominacja *товарищ Сталин* pojawia się w hasłach:

(41) *Моя жизнь — товарищ Сталин.*

(42) *Да здравствует тысяч раз товарищ Сталин!*

Pierwszy z podanych tu przykładów wymaga komentarza. Nie jest to bowiem hasło w sensie ścisłym. Jest to nota zamieszczona na odwrocie karty do głosowania przez jednego z wyborców podczas wyborów do Rady Najwyższej ZSRR w roku 1947. Podstawą do zaliczenia jej do kategorii hasel jest jej forma charakterystyczna dla tego właśnie rodzaju komunikatów¹⁷. Liczba hasel zawierająca omawianą nominację jest jednak znikoma w porównaniu z hasłami typu *Где Сталин — там победа!*. Wynika to z faktu, że hasła, które wywodzą się z dawnych okrzyków bojowych¹⁸ realizowane są prymarnie w postaci ustnej, dla której bardziej charakterystyczne są formy krótsze, łatwiejsze do skandowania.

III. (товарищ) Иосиф Виссарионович Сталин

Nominacja zawierająca patronimik jest oficjalną formą rosyjskiego antroponimu, która na początku XX wieku została usankcjonowana przez rosyjskie ustawodawstwo¹⁹. Siergiej N. Smolnikow nazywa ją nazwą „dokumentalną”²⁰. Nic więc dziwnego, że spotykamy ją głównie w sytuacjach oficjalnych i urzędowych lub w tekstach, które nie są częścią „żywej” narracji dziennikarskiej, np. w podpisach zdjęć, tytułach artykułów.

¹⁷ J. Bralczyk: *Język polityki i polityka językowa*. „Socjolingwistyka” 1977, vol. 1, s. 94.

¹⁸ K. Ozóg: *Język w służbie polityki*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004, s. 181.

¹⁹ М.В. Голодимова: *Русская антропонимическая система на рубеже веков*. „Вопросы ономастики” 2005, nr 2, s. 22.

²⁰ С.Н. Смольников: *Актуальная и потенциальная русская антропонимия*. „Вопросы ономастики” 2005, nr 2, s. 33.

Natalia Formanowska użycie imienia odojcowskiego wiąże z oficjalnością sytuacji komunikacyjnej oraz stosunku między nadawcą i odbiorcą²¹. W innym miejscu forma z imieniem odojcowskim nazywana jest przez autorkę „wyspecjalizowaną” w wyrażaniu grzeczności²². Choć w pracy rosyjskiej lingwistki uwzględnione są głównie wokatywne użycia opisywanych form, można przyjąć, że poczynione ustalenia w równym stopniu odnoszą się także do użyc o charakterze nominatywnym.

Najbardziej charakterystyczne konteksty dla nominacji trójczłonowej z patronimikiem to m.in.:

1) informacje dotyczące wyborów do Rady Najwyższej ZSRR (styczeń–luty 1947), w których Stalin był jednym z kandydatów:

(43) *Коллектив Ижорского завода единодушно наметил кандидатом в депутаты Верховного Совета РСФСР **Иосифа Виссарионовича Сталина**;*

(44) *Вчера **Иосиф Виссарионович Сталин** дал согласие баллотироваться в депутаты Верховного Совета РСФСР по сталинскому избирательному округу г. Москвы;*

(45) ***Иосиф Виссарионович Сталин** зарегистрирован кандидатом в депутаты Верховного Совета РСФСР;*

(46) ***Иосиф Виссарионович Сталин** избран депутатом Верховного Совета БССР.*

(47) *Список народных избранников открывается именем **Иосифа Виссарионовича Сталина**.*

W samym spisie deputatów figuruje forma *Сталин Иосиф Виссарионович* charakterystyczna dla wszelkich spisów alfabetycznych. Z powyższymi przykładami, będącymi tytułami artykułów o postępującej kampanii (43, 44, 45) oraz zdaniai inicjalnymi (47) i podsumowującymi (46) tekstów o tematyce wyborczej zdaje się kontrastować wypowiedź pracownicy jednej z moskiewskich fabryk:

(48) *И вот сегодня, 8 января, весь наш завод с великой гордостью и радостью узнал о том, что **Иосиф Виссарионович Сталин** дал свое согласие баллотироваться по нашему Сталинскому избирательному округу города Москвы.*

Wyróżniony podkreśleniem fragment wydaje się jednak tylko odzworowaniem oficjalnego wzorca (por. przykład 44), jednym z licznych przykładów „totalitarnego narzucania wzorów używania języka”²³ na poziomie jednostkowym.

²¹ Н.И. Формановская: *Русский речевой этикет. Лингвистический и методический аспекты*. Москва: КомКнига 2006, s. 20.

²² Tamże, s. 60.

²³ M. Lõhmus: *Normatywne modele totalitarnych mediów i kontroli wypowiedzi publicznych na przykładzie Republiki Estonii*. „Zeszyty Prasoznawcze”, 2003, R. XLVI, nr 3–4, s. 36.

2) Adresy listów do Stalina.

Występują w nich dwie podstawowe formy nominacji — z komponentem *Сталин* w pozycji inicjalnej antroponuimu (*Сталин И. В.*) oraz z antroponimem inicjowanym imieniem (*И.В. Сталин*). Omawiając adresy listów, należy powiedzieć kilka słów o samych listach. Mamy tu do czynienia z nadawcą zbiorowym (robotnicy, kołchoźnicy itd.) i daleko posuniętą oficjalnością (listy przed wysłaniem zwykle były poddawane dyskusji na specjalnych zebraniach i legitymowane podpisami załóg fabryk i kołchozów). Do roku 1947 listy do Stalina pojawiały się w gazecie „Правда” zwykle w związku z jakąś wyjątkową okazją (rocznice istnienia republik związkowych, rocznice rewolucji, pierwszy maja, zjazdy Komsomołu itp.). Uroczysty charakter tych listów był podkreślany m.in. w warstwie nominacyjnej. Nominacje nieperyfrastyczne w ich adresach są praktycznie nieobecne, występują zaś rozbudowane nominacje opisowe często z elementami tytulatury:

(49) *От профессоров и преподавателей вузов г. Москвы Вождю народов, главе советского правительства Генералиссимусу Иосифу Виссарионовичу Сталину*

(50) *Письмо великому другу и учителю советской молодежи Иосифу Виссарионовичу Сталину*

(51) *От трудящихся Коми автономной советской социалистической республики Великому Вождю народов Советского Союза товарищу Иосифу Виссарионовичу Сталину*

(52) *От трудящихся Кабардинской Автономной Советской Социалистической Республики Великому Вождю народов Советского Союза Иосифу Виссарионовичу Сталину*

Oczywiście, zdarzały się w tym czasie także adresy z nominacją nieperyfrastyczną, np. *От трудящихся Дагестанской АССР Иосифу Виссарионовичу Сталину* (1945). Były to jednak przypadki wyjątkowe.

Zmiana charakteru listów do Stalina nastąpiła w początkach 1947 roku. Po pierwsze, stały się one zjawiskiem powszednim, nie były już związane ze specjalnymi okazjami. Po drugie, ich treść przestała ograniczać się do składania życzeń i zdawania sprawy z dotychczasowych działań i wydarzeń w republice bądź organizacji. Z początkiem 1947 roku w związku z trzydziestą rocznicą rewolucji nabrało bowiem rozpędu współzawodnictwo pracy. Listy, pomijając standardowe formuły laudacyjne na początku i na końcu tekstu, stały się wykazami zobowiązań podejmowanych przez poszczególne grupy zawodowe we współzawodnictwie. Umasowienie listów wpłynęło na ujednoczenie formuł nominacyjnych stosowanych w ich adresach. Wydaje się, że nie miały wpływu na ich kształt miała kampania wyborcza, w toku której wodza nominowano za pomocą standardowego rosyjskiego antroponuimu, często z inicjalnym pseudonimem na listach wyborczych (patrz wyżej).

Dominującą formą nominacyjną w adresach listów z roku 1947 jest forma z inicjalnym komponentem *Сталин* w antroponymie, najczęściej z abrewiaturami imienia i patronimiku:

(53) *Товарищу Сталину И.В.*

(54) *От колхозников, работников МТС, совхозов, специалистов сельского хозяйства Белоруссии и крестьян западных областей БССР Товарищу Сталину И.В.*

(55) *Письмо моряков Мурманского рыболовного тралового флота Товарищу Сталину И.В.*

Nierzadko pojawiały się też pełne formy imienia i patronimiku: *Товарищу Сталину Иосифу Виссарионовичу*. Do pojedynczych przypadków należą nominacje nieodpowiadające ogólnie przyjętej formule w adresach typu: *Товарищу Сталину; Иосифу Виссарионовичу Сталину; Товарищу И.В. Сталину*.

Elementy tytułatury Stalina od roku 1947 znikają z listów od przedstawicieli ludu, za to pozostają w listach od nadawców zewnętrznych:

(56) *Председателю Совета Министров СССР Генералиссимусу Иосифу Виссарионовичу Сталину* [Josip Broz-Tito].

3) Recenzje bądź streszczenia konkretnych prac Stalina lub informacje o nich. Używanie trójczłonowego antroponu przy podawaniu autora artykułu lub książki w języku rosyjskim jest normą i nie wykazuje zdecydowanego nacechowania pragmatycznego. Charakterystyczne dla tego typu kontekstów jest regularne występowanie jedynie inicjałów imienia i patronimiku:

(57) *«Первый том Сочинений И.В. Сталина»* [tytuł recenzji].

(58) *Возобновление издания Сочинений В.И. Ленина, начавшееся издание Сочинений И.В. Сталина помогают вооружению партии и советского народа передовыми идеями коммунизма.*

(59) *Работы, вошедшие в четвертый том Сочинений И.В. Сталина, раскрывают богатство исторического опыта партии большевиков по созданию и укреплению советского государства...*

(60) *Статьи И.В. Сталина в «Правде» давали направление в работе партийным организациям, указывали пути к достижению успеха революционных рабочих на выборах в Четвертую Думу...*

4) Tytuły krótkich informacji o oficjalnych spotkaniach Stalina z przedstawicielami innych państw i tytuły streszczeń oficjalnych rozmów:

(61) *Приём И.В. Сталиным г-на Бевина;*

- (62) *Приём И.В. Сталиным г-на Бирнса;*
 (63) *Беседа И.В. Сталина с г-ном Эд. Фирлингером;*
 (64) *Запись беседы тов. И.В. Сталина с деятелем республиканской партии США Гарольдом Стассеном»;*

Nominacje rozszerzone o tytułaturę występują w samym tekście informacji. Tytuły komunikatów zachowują zaś charakterystyczną dla siebie skrótową formę. Oczywiście, użycie nominacji zawierającej patronimik jest tu także podyktowane oficjalnym charakterem komunikatu. Piąty przykład zwraca na siebie uwagę skróconą formą *тов.* Jest to jeden z nielicznych przykładów takiego zastosowania wymienionej abrewiatury, który należy raczej zaliczyć do błędów redaktorskich.

5) Tytuły uroczystych posłań Stalina do ludu:

- (65) *Обращение товарища И.В. Сталина к народу (10 V 1945, по капитуляции Немцев).*

Użycie tej nominacji w nagłówkach posłań Stalina motywowane jest dwoma warunkami. Po pierwsze, okazja, z jakiej publikowane jest posłanie sygnowane formą z patronimikiem bez elementów tytułatury, dotyczy zwykle całego narodu. Posłania publikowane w związku ze świętami wojskowymi są na przykład nadawane przez *Генералиссимуса*. Po drugie, dotyczą one wydarzeń o wielkim znaczeniu historycznym.

6) Podpisy pod zdjęciami:

- (66) *Товарищ И.В. Сталин на трибуне Чрезвычайного VIII Всесоюзного Съезда Советов 5 декабря 1936 года*
 (67) *И.В. Сталин, Ф.Д. Рузвельт и У. Черчилль в дни Тегеранской конференции*

Podpisy typu (66) dotyczą zwykle zdjęć pokazujących Stalina z przeszłości, które ilustrują narrację historyczną. Aktualne indywidualne zdjęcia wodza publikowane były głównie z okazji świąt i wówczas obowiązującą formułą był podpis zawierający odpowiednie elementy tytułatury. Na zdjęciach zbiorowych (aktualnych i historycznych) Stalin występuje zawsze jako *И.В. Сталин*, np. *На снимке сидят: г-н К.Р. Эттли, г-н Г.Р. Трумэн и И.В. Сталин; стоят — адмирал В.Д. Леги, г-н Э.Бевин, г-н Д.Ф. Бирнс и В.М. Молотов* (podpis słynnego zdjęcia z konferencji poczdamskiej).

Podpisy zbiorowych zdjęć rządu i szefostwa partii w żaden sposób nie wyróżniają genseka, sprawiając wrażenie równości pośród przywódców

ZSRR. Na zdjęciach z uroczystości państwowych Stalin zajmuje zwykle pozycję centralną (na zdjęciach z wszelkiego typu obrad na ogół z boku lub z tyłu, jeśli miejsce obrad zorganizowane jest amfiteatralnie). Postać Stalina jest więc graficznie wyróżniona, podczas gdy podpis ma za zadanie ukazywać jednolity kolektyw sterników państwa.

Występowanie komponentu *mobapuuu* przy antroponimie trójczłonowym (przykłady 53, 54, 55, 65, 66) w pełni odpowiada tezie o więziotwórczej roli tej nominacji (patrz punkt II). Listy miały bowiem podtrzymywać wrażenie bliskiego kontaktu z wodzem, posłanie do narodu w chwili zwycięstwa było zaś idealną okazją do kolejnego podkreślenia ogólnonarodowej jedności. Z kolei zdjęcie z 1936 roku i jego pozornie neutralny podpis podtrzymywać miały wizerunek Stalina — mówcy cieszącego się niezachwianym poparciem mas.

W ścisłym związku formalnym z problematyką nominacyjną pozostaje także zagadnienie form adresatywnych, które w języku rosyjskim zewnętrznie (powierzchniowo) nie różnią się od jednostek omawianych w referacie. Niemniej ich pragmatyka stanowi zagadnienie, które wymaga oddzielnej analizy. Wyzwaniem jest wreszcie analiza nominacji złożonych i opisowych. Skonfrontowanie zaś uwag Pawła Nowaka dotyczących niewystępowania form *Stalin* i *towarzysz Stalin* w dyskursie politycznym polskiego stalinizmu z analizą wycinka jego radzieckiego odpowiednika skłaniać może do refleksji o nieco bardziej skomplikowanym niż się to zazwyczaj przyjmuje stosunku między polskim i rosyjskim dyskursem ideologicznym okresu stalinizmu.

Literatura:

- Z. Abramowicz: *Kulturowy aspekt onimizacji*. W: *Onimizacja i apelatywizacja*. Red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006, s. 23–29.
- J. Bralczyk: *Język polityki i polityka językowa*. „Socjolingwistyka” 1977, vol. 1, s. 92–97.
- J. Bralczyk: *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*. Warszawa: Wydawnictwo Trio 2001, s. 212.
- T.A. van Dijk: *Badania nad dyskursem*. W: *Dyskurs jako struktura i proces*. Red. T.A. van Dijk. Warszawa: PWN 2001, s. 9–44.
- A. Drawicz: *Nowo-mowa po sąsiedzku. Propozycje wstępne*. W: *Nowomowa*. Red. J. Rokoszowa. Warszawa: Wydawnictwo Społeczne KOS: ON 1984, s. 57–63.
- R. Huszcza: *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*. Warszawa: Dialog 1996, s. 256.
- M. Lõhmus: *Normatywne modele totalitarnych mediów i kontroli wypowiedzi publicznych na przykładzie Republiki Estonii*. „Zeszyty Prasoznawcze” 2003, R. XLVI, nr 3–4, s. 35–51.
- A. Łuczaj: *Zniewolony język (głos w dyskusji o nowo-mowie)*. „Kultura” 1980, nr 12, s. 100–106.

- P. Nowak: *Swoi i obcy w językowym obrazie świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS 2002, s. 183.
- K. Ożóg: *Język w służbie polityki*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004, s. 274.
- J. Puzynina: *Słowo — wartość — kultura*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997, s. 478.
- P. Zemszał: *Два этапа языковой агрессии в советском политическом дискурсе сталинского времени на примере пропагандистской кампании против Тито*. „Slavia Orientalis” 2007, LVI, nr 2, s. 265–272.
- С.И.Гарагуля: *К проблеме категоризации английского личного имени*. „Язык, сознание, коммуникация” 2004, nr 26, s. 134–140.
- М.В.Голодимова: *Русская антропонимическая система на рубеже веков*. „Вопросы ономастики” 2005, nr 2, s. 11–22.
- А. Мень: *Религия, культ личности и секулярное государство (заметки историка религии)*. W: *Перестройка: гласность, демократия, социализм. На пути к свободе совести*. Red. Т.Б. Рябикова. Москва: Прогресс 1989, s. 88–111.
- С.И.Ожегов: *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык 1952.
- Э.Радзинский: *Сталин*. Москва: АСТ 2006, s. 639.
- С.Н.Смольников: *Актуальна и потенциальная русская антропонимия*. „Вопросы ономастики” 2005, nr 2, s. 23–35.
- Н.И.Формановская: *Русский речевой этикет. Лингвистический и методический аспекты*. Москва: КомКнига 2006, s. 156.

Piotr Zemszał

SOME WORDS ABOUT NONCIRCUMLOCUTIONAL NOMINATIONS OF STALIN

Summary

The paper focuses on the pragmatic analysis of noncircumlocutional nominations of Joseph Stalin, that were used in the soviet paper “Pravda” between 1945 and 1947: *Stalin*, *tovarishch Stalin* and *Joseph Vissarionovich Stalin*. The article shows most typical contexts, in which individual nominations appears and depends of using them. In the article are shown and discussed differences between individual noncircumlocutional nominations and scope of their functions.

Петр Зэмшал

О НЕПЕРИФРАСТИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЯХ СТАЛИНА

Резюме

В статье дается прагматический лингвистический анализ неперифрастических номинаций Иосифа Сталина, которые употреблялись в советской газете «Правда» в период 1945–1947: *Сталин*, *товарищ Сталин* и *Иосиф Виссарионович Сталин*. В статье указаны наиболее характерные контексты, в которых выступают эти номинативные единицы и обсуждены условия их употребления, показаны и обсуждены различия между отдельными неперифрастическими номинациями и области их функционирования.